

בימים ההם בזמן הזה*

סא"ל יהודה זיו

חקר המקורות של ימי החשמונאים נצטמצם עת ארוכה ונתייחד בעיקר לבחינות הספרותיות של נוסחי ספר המקבים עם הגרסה המובאת בכתבי יוסף בן-מתתיהו ולבירור האספקטים ההיסטוריים-פוליטיים של תקופה סוערת זו בתולדות עם ישראל בארצו.

עיון צבאי בקרבות יהודה המקבי נעשה לראשונה בספרו של אלוף איתן אבישר (פוך-פרידמאן), שראה אור בהוצאת "מסדה" בשנת תשט"ו. ספר זה, המפרט לעתים את מהלכי הקרב הרבה יותר משהם נרמזים אפילו מבין השיטין, מתבסס על התפיסה המקובלת של מלחמת מעטים כנגד רבים, ושיטות הלוחמה שהוא מציע, כשיקוליו של המצביא המבריק יהודה המקבי, מתבקשות מתפיסה זו.

דיון מאוחר יותר בסוגייה זו, אף הוא בקרבות יהודה המקבי בלבד, נעשה בשעתו בידי בצלאל בר-כוכבא בסדרת דפדפות, עשר במספר, שיצאו מטעם קצין חינוך ראשי בהוצאה לאור של משרד הביטחון בשנת תשכ"ח, מיד לאחר מלחמת ששת הימים. סדרת דפדפות זו, במתכונת "נופים ואתרים", זכורה דאי היטב, ולטוב, בעיקר על ותיקי צה"ל, ועדיין היא בשימוש בהדפסות חוזרות ונשנות — אף-כי בצלאל בר-כוכבא, לאחר זמן, רואה בה מידה רבה של "חטאת נעורים..."

בימים אלה נתעשר מדף הספרים, העוסקים בדיעת ארצנו ובתולדותיה, בספר חדש — אף הוא משל בצלאל בר-כוכבא. ספר זה — המהווה כרך ראשון מתוך חיבור מקיף על מלחמות החשמונאים מראשיתו של המרד ועד לשקיעתה של מלכות החשמונאים — מתאר את תקופת ההנהגה הצבאית של יהודה המקבי. חלקו הראשון של הספר, שכותרתו "הערכה היסטורית", דן בהיערכות ובטקטיקה בקרבות שדה בתקופה ההלניסטית, במספרי הלוחמים של שני הצדדים, בחימושו של הצבא היהודי ובהרכבו הטקטי, במוצא האתני ובכושר

הלחימה של הפאלאנקס הסלווקי, בצבא הסלווקי ולוחמת-הרים, בהערכת ההישגים הצבאיים של הכוח היהודי, ובטקטיקת הלחימה של יהודה המקבי — בקיצור, בניחוח טקטי-צבאי של שדה הקרב על-פי מקורות היסטוריים. חלקו השני של הספר עוסק בתיאורי הקרבות — מבואות, שחזור הנוסח ופירושו היסטורי. בסופו, כרבע ממספר העמודים הכולל, מובאים שמונה דיונים, נספחים וכן ביבליוגרפיה ומפתחות.

ההקדמה המפורטת ("היערכות וטקטיקה בקרבות-שדה בתקופה ההלניסטית") הריה, בעצם, נוסח עברי מתומצת מעבודתו המקיפה של המחבר — The Seleucid Army — שנחפרסמה בקמבריג' בשנת 1976. חמצית מצוינת זו המלווה באיורים רבים מאותה תקופה, מעמידה את הקורא על עקרונות המבנה והתפקוד, כלי הנשק, ההיערכות ותכסיסי הקרב של צבא האויב בימי החשמונאים — עקרונות ששימשו ללא ספק יסוד להיערכות הנגד של צבאנו בימים ההם. כשיטת הפעלת הפאלאנקס כבר דן בשעתו אלעזר גלילי במאמר שראה אור ב-1968 "מערכות" קצ"א-קצ"ב (וכן במאמרים מוקדמים שלו), אך ממחקרו של בר-כוכבא עולה, כי תורת-הלחימה אסור לה שתהיה קופאת על שמריה, והא ראייה: בעצם אותם הימים עבר הצבא הסלווקי עיצוב מחדש, בנשק ובטקטיקה — "הסבה" שנערכה בעקבות תפיסות חדשניות שחייבו ההתמודדויות עם צבאה הצעיר והדינאמי של רומי!

החידוש העיקרי בספר זה היא ההערכה ההיסטורית-צבאית של קרבות יהודה המקבי. בניגוד לתפיסה המקובלת שכבר הזכרנו לעיל — מלחמת מעטים כנגד רבים — פורש המחבר לפני הקורא בצורה משכנעת את המסקנות הבאות:

- א. בחלק מן הקרבות הייתה לצבא יהודה המקבי עדיפות מספרית ניכרת.
- ב. לאחר טיהור המקדש התעצם הצבא היהודי וכלל כוחות "כבדים" או "כבדים למחצה" ואף פרשים וכלי-ארטילריה; ובימי יונתן כבר התבסס הצבא על מערך פאלאנקס לכל דבר.
- ג. העיסוק הצבאי תפס מקום חשוב בסולם-המקצועות של היהודים, בעיקר בתפוצות, בימי בית-שני.

ד. הצבא הסלווקי לא היה מנוון ומסורבל, וכלל יחידות "קלות" שתורגלו היטב ללוחמה בשטח הררי.

ה. את רוב נצחונותיו השיג יהודה המקבי בהתמודדויות עם כוחות קטנים של מפקדים מקומיים, ורק בקרב אמאוס הנחיל מפלה לצבא-משלוח ממלכתי (לא גדול במיוחד). ואילו בקרבות אחרים, בהם התייצב כנגד גייסות גדולים, נחל תבוסה או ש"יצא בנס", בשל התפתחויות מפתיעות שהתרחשו בבירה הסלווקית או במחוזות הממלכה המזרחיים — ולא בשדה הקרב עצמו.

ו. בשלב הראשון של המרד פעל יהודה המקבי בשיטות של מלחמת-גרילה ולוחמה עקיפה מורכבת ומתחכמת למדי, תוך ניצול מרבי של תנאי השטח ההררי הקשה והמבוטח; ואילו לאחר טיהור המקדש לא נרתעו היהודים מזירות קרב מישוריות ונחלו הצלחות בקרבות חזיתיים, תוך גישה ישירה וגלויה — שבה התנהלה המערכה בשיטות המקובלות בלוחמת-שדה הלניסטית (כמו בקרב השני נגד ניקנור). תכסיס, שאולי אפשר להצביע עליו כ"יהודאי מקורי", היה הנטייה הניכרת לרכז עצמה רבה מול האגף הימני, שבו ניצב מפקד האויב ("מכה בראש" — כשם שמנסח זאת אבישר).

המחבר מגיע לכלל מסקנה לפיה "בדרך כלל לא נלחמו הכוחות היהודיים כמעטים מול רבים, ולאחר טיהור המקדש אף לא היו חסרים כלי-נשק מתאימים. התוצאות של המערכות נקבעו על-פי הנתונים האובייקטיביים של הצדדים, ולא אירעו בהן "הפתעות" גדולות. עיקר גדולתו של יהודה המקבי לא בהישגים הצבאיים-הטקטיים המקומיים, כי אם בבנייה וגיבוש של כוח מוזן גדול ורב-עוצמה, שלא ניתן היה להכחידו באמצעות נצחונות חדר-פעמיים. אפילו התבוסות שנחלו המצביאים היהודיים קירבו את העצמאות המיוחלת: הם הבהירו לאויב, שלא היה מסוגל להשאיר בארץ חילות-מצב גדולים, את הפוטנציאל הרב הגלום בצבא היהודי והצורך להתפשר עימו."

מסקנותיו של המחבר מערערות אף את ההשקפה המקובלת במחקר התקופה, בדבר האופי ה"רוחני" והבלתי ארצי של שאיפות העדה היהודית באותה עת: "אם אכן הצליחו יהודה המקבי ואחיו להפעיל צבא כה גדול גם לאחר ביטול גזירות הדת וטיהור המקדש, אין מקום לטעון, כי רוב העם היהודי הסתפק באוטונומיה דתית והתקומם רק כשזו הועמדה בסכנה. יתר-על-כן, ספק אם ההתנכלות למצוות התורה הייתה יכולה כשלעצמה להביא להקמת כוח מוזן גדול ומשוכלל בזמן כה קצר; עדה תלושה מן המציאות הפוליטית והצבאית לא הייתה מצליחה להתארגן

* בצלאל בר-כוכבא, מלחמות החשמונאים — ימי יהודה המקבי, הוצאת יד בני-צבי ומשרד הביטחון — ההוצאה לאור, ירושלים תשמ"א, א' 429 ע'.

למלחמה ולעמוד על נפשה גם כאשר עיקרי אמונתה, ואפילו קיומה הפיסי, הועמדו במבחן... ההתארגנות הראשונית של המורדים התאפשרה הודות למעורבותם של יהודים בענייני צבא ומדינה, המלמדת על האופי הריאלי של התודעה היהודית בת תקופה ועל חתירה מתמדת לקיום לאומי עצמאי.³

המחבר ער לכך שהערכתו הצבאית עלולה להידחות כ"אנטי-לאומית", אך אינו מהסס להציגה באופן ברור ביותר, שכן "אין זה תפקידו של ההיסטוריון לעצב את ממצאיו ומסקנותיו באופן שיהיה בהם כדי לתרום לטיפוח המוראל הלאומי." עם זאת סבור המחבר, שיש מקום להעלות על נס את עצם נכונותם של הכוחות היהודיים לקרבות פנים

אל פנים מול צבא מפואר שידע לפעול כהלכה אף בשטחים הרריים מבוטרים — וזאת מתוך מטרה להגן על הריבונות למחצה, שהושגה עם טיהור המקדש, ועל ביטחונה של האוכלוסייה הכפרית.

את הספר מעטרים איורים רבים וכן מפות מפורטות של אזורי הקרבות ומהלכיהם. יפה עשה המחבר, שהקפיד לכלול במפות אף את ציון שמות יחידות הנוף השונות, גוף המסייע להבנת נתוני השטח.

חבל, עם זאת, שלא תמיד נשמרה האחידות בסגנון המפות ובתעתיק השמות, ושפה ושם נפלו שגיאות במפות ובהסברים לתמונות. בתמונה שבע' 159, לדוגמה, לא נראים כלל בתי הכפר אל-מידיה, והמתחלל שבצומק

התמונה איננו "המצוק של קצה אשדות-ההר", אלא המעבר החרוף מן השפלה "הנמוכה" אל "הגבוהה". בעיצובו הגרפי של הספר מפריעה ומבלבלת במידת-מה הקרבה היתרה שבין גודל האות שמובא בה נוסח הספר עצמו, לבין גודל האות שבה מובאים ההסברים לאיורים.

מכל מקום, אין בכל אלה כדי לפגום בהנאה שבקריאת מחקר מרתק ומאלף זה, על מסקנותיו החדשניות והמעוררות למחשבה. מן הראוי שיהנו ויוסיפו דעת מספר זה לא רק ה"משוגעים" לידיעת ארצנו ותולדותיה, אלא אף מפקדי צה"ל בכל הדרגים, שיוכלו לעמוד באמצעותו על דפוסי החשיבה הצבאית ואורחות הלחימה בתקופה הנדונה, ואף להשכיל וללמוד לקח מניסיון העבר.

האסטרטגיה במלחמות היהודים

(סוף מעמוד 71)

(לטיפונדיות), שהעסיקו עבדים ככוח האדם שלהן.

לו נצטרפו יהודי הגליל למרד, היה יישובם קרוב לוודאי נכחד כתושבי יהודה, והיה נפסק המפעל של התורה שבעל-פה ומתבטל הריכוז היהודי בארץ, ואולי אף בא הקץ לקיומו של העם היהודי, שטרם הסכיין אותה שעה לחיות בלי מרכז.

דיכוי מרד בר-כוכבא היה המפלה הצבאית החמורה ביותר שהייתה לעם היהודי, ולא ייפלא שבן-גוריון סירב לקבוע לצה"ל עיטור על שמו של בר-כוכבא. סיכס פרופ' ש' ספראי: "השפעתה (של מלחמת בר-כוכבא) הייתה מרובה על חיי העם מוֹז של מלחמת החורבן, בין בחיי המעשה, החורבן היישובי והיעקרותו של מרכז הכובד היישובי מיהודה, ובין במחשבת העם. התמוטה הרוחנית

שהביאה מלחמה זו וגזירות השמד לאחר מכן... לאחר מלחמת בר-כוכבא-הולך ופוחת כוח התנגדותה של האומה ולא רק בכוחה הפיזי לעמוד בהתנגדות גלויה, אלא גם בכוח התנגדותה הפנימי, בהכרה להלכה ולמעשה בשלטון הרומאי ובעמידתה הנפשית נגד ההשתעבדות למלכות".³

העם היהודי נעשה לחסר אונים בפני רומא והשלים עם שלטונה. מעמדו ההיסטורי של העם היהודי נשתנה מן הקצה עם אבדן הרוב היהודי בארץ ישראל. הירידה במספר היהודים בעולם שהיה עד אז ניכר מאוד (כ-7 מיליון), כתוצאה מצטברת של המרד הגדול, המרד נגד טריאנוס וכיחוד מרד בר-כוכבא, וכישלון תחרותנו בנצרות, שמפלותינו שימשו לה ראיה להסתר פנים של האל מאתנו. כעם נדחפו היהודים לשולי ההיסטוריה העולמית, עד

שחרגו ממצב זה רק בתקופת התחייה הציונית. הפעילות הצבאית של שני הצדדים במרד בר-כוכבא בולטת אפוא באסימטריה שבה. התגוננות כללית עממית — בצד היהודי; מתקפה איטית במבצעי דיכוי וטיהור — בצד הרומאי.

בהשוותנו את שלוש המלחמות דומה שמסתמנות המגמות הנוגדות הבאות: כמות הכוחות המופעלים במלחמות הם בטור עולה, בשני הצדדים. ואילו בהשוואת פעולת הצדדים זה לזה, מתברר כי יש סימטריה מסוימת במלחמות החשמונאים; יש אסימטריה במלחמת החורבן, אולם הכוחות המופעלים בה מרוכזים בקרבות מצור; במלחמת בר-כוכבא יש אסימטריה, אולם הלחימה היא ברובה ברמת הלוחמה הזעירה, למרות שבה מופעלים כוחות מרובים.

3. א' אופנהיימר (עורך), מרד בר-כוכבא, עמ' 294-295.